

Σχόλιον

SUOMEN BYSANTIN TUTKIMUKSEN SEURA RY:N JÄSENLEHTI
MEDLEMSBLAD FÖR SÄLLSKAPET FÖR BYZANTINSK FÖRSKNING RF

1/2003

Σχόλιον ε' ζφί'

3. Vuosikerta/Årgång

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry./Sällskapet för byzantinsk forskning rf.

Perustettu v. 2001/Grundad år 2001

Sisällys:

Puheenjohtajan tervehdys/Matti Kotiranta s. 1-2

Tapahtuu BTS:ssa s. 3-4

Kerkoporta/Mika Hakkarainen s. 5-6

Filogelos/Vesa Vahtikari s. 7-12

Parva Litteraria Byzantina/Tua Korhonen s. 13-16

TOIMITUS/REDAKTION:

Mika Hakkarainen

puh 191 24511

sähköposti mika.hakkarainen@helsinki.fi

Tua Korhonen

puh 191 24511

sähköposti tua.korhonen@helsinki.fi

**Keväinen tervehdys,
hyvät Bysantin tutkimuksen seuran jäsenet!**

Kevät tosiaankin tulee kohisten ja valon määrä lisääntyy huikealla tavalla. Valoisissa ja vauhdikkaissa merkeissä käynnistyi myös BTS:n kuluva vuosi. BTS esittäytyi nimittäin komeasti tammikuun alkupuolella 8.–10.1. Tieteiden päivien yhteydessä järjestetyssä Tieteiden yö -tapahtumassa. Seuralla oli tapahtumassa muiden tieteellisten seurojen tavoin oma esittelypöytä, jota ei todellakaan tarvinnut hävetä. Esillä oli Bysantin tutkimusta käsittelevää aineistoa, infoa seuran toiminnasta ja tietty tuorein *Acta Byzantina Fennica* 1/2002, jonka olette jo postitse saaneet. Visuaalista ilmettä täydensivät tietokoneesta heijastetut kuvat Aleksandria-projektin tutkimuksen kohteena olevista käsikirjoituksista.

Tapahtumassa esittäytyneet eri tieteelliset seurat antoivat kukin 15-30 min. tietoiskuja omalta tutkimusalueeltaan. Bysantin tutkimusta esitteli kukapas muu kuin FL *Mika Hakkarainen*, jota oli seuraamassa salillinen innostuneita kuulijoita, laskujeni mukaan 38 henkilöä. Prof. *Jukka Korpela* Joensuun yliopistosta edusti puolestaan seuraa illemmalla klo 22 alkaneessa paneelikeskustelussa. Tässä yhteydessä haluankin lausua parhaimmat kiitokset kaikille hallituksen ja seuran jäsenille, jotka osallistuivat onnistuneen tapahtuman järjestämiseen.

BTS:n vuosi jatkuu myös vauhdikkaissa merkeissä. BTS viettää kuluvana vuonna 21. juhlavuotta. Kuten muistanette 20. juhluvuoden kunniaksi Bysantin päivän yhteyteen kaavailtu juhlaseminaari peruuntui, koska kutsutut esitelmöitsijät peruivat viime hetkessä tulonsa. Pieni viive ei kuitenkaan toimintaamme kaada. Kuten olette havainneet, jopa *Skholionin* toimitus elää bysanttilaisen kalenterin mukaan, jossa lasketaan vuosia maailman luomisesta, joka tapahtui 1.9.5509 eaa., joten kuluva 21. juhlavuosi on 7510 jml. Tässä vaiheessa uskallan jo vahvistaa, että syksyn Bysantin päivään olemme saaneet jo kaksi esitelmöitsijää. Jo aiemmin kutsutuista on tulonsa vahvistanut *Ludwig Burgmann*. Myöskin *Bernard Stolte* on tulossa. Syksyn Bysantin päivän tarkemmasta ohjelmasta tiedotamme seuraavassa *Skholionissa*, kun esitelmöitsijät ovat vahvistaneet meille tulevat luentoaiheensa.

Juhlavuoden lähtölaukaus "ammutaan" Tieteiden talossa 22.5., jolloin järjestetään juhlaseminaari Konstantinopolin valtauksen merkeissä. Nimittäin likimain tuolloin, tarkemmin sanottuna 29.5., tulee kuluneeksi 550 vuotta Konstantinopolin kukistumisesta. Emme luonnollisestikaan juhli Bysantin kukistumista, vaan halusimme sijoittaa juhlaseminaarin ajankohtaan, joka liittyy elimellisesti Bysantin historiaan. Tähän juhlaseminaarin aiheeseen Sinut johdattaa ennakoivasti jo Mika Hakkaraisen juttu *Kerkoporta – ja mitä tapahtuikaan 550 vuotta sitten*, jonka löydät tuonnempaa tämän *Skholionin* sivuilta. Ikivanhojen vitsien, *Filogeloksen* maailmaa käsittelee puolestaan *Vesa Vahtikari*, joka piti mainitun esityksen viime vuosikokouksessa. Unohtaa ei sovi myöskään Bysantin tutkimuksen seuran tämän vuoden vuosikokousta juhlaseminaarin yhteydessä 22.5., jonne toivotan kaikki BTS:n jäsenet sydämellisesti tervetulleeksi.

Edelleen kevään kohinaa!!!

Parhain terveisin

Matti Kotiranta, pj.

PS. Muistathan Jyväskylän keskiajantutkimuksen kongressin kesäkuussa (ks. seuraava sivu).

TAPAHTUU BTS:ssa

Bysantin tutkimuksen seuran

VUOSIKOKOUS

torstaina 22.05. 2003

klo 16

Tieteiden talo

Kirkkokatu 6.

Vuosikokouksen jälkeen vietetään

Konstantinopolin valtauksen (v. 1453) "muistojuhlaa".

Aiheesta esitelmöi

FL Mika Hakkarainen

MUITA TAPAHTUMIA:**Kolmas eurooppalainen keskiajantutkimuksen kongressi**

10.-14.6.2003 **Jyväskylä**

Järjestäjä: FIDEM (Kansainvälinen keskiajantutkimuksen laitosten liitto)

aiheena **FRONTIERS IN THE MIDDLE AGES**

Bysantintutkimuksen kannalta keskeinen päivä on keskiviikko 11.6., joka alkaa Gilbert Dagronin (Collège de France) plenaariesitelmällä "Le monde byzantin" muita saman päivän esitelmiä ovat

- Vasco La Salvia (Università di Chieti): Aspects of Early Medieval Italian Economy. Trades and Craftsmanship within Lombard and Byzantine Italy
- Dimitrios Krallis (University of Michigan, Ann Arbor): The army that crossed two frontiers and established a third: the uses of the frontier by an eleventh-century Byzantine author
- Megan Moore (University of Michigan, Ann Arbor): The Franco-Byzantine Frontier: Imagining Difference through Incest
- Veli-Matti Sormunen (Joensuun yliopisto): The Roman Identity as Mental Border in Byzantium
- Monica Gogu (Complexul Muzeal Bucovina, Suceava): The Moldavian Frontier Zones During the Fifteenth Century

Iltapäivällä on pyöreän pöydän keskustelu kongressin teemasta Bysantin näkökulmasta keskustelijoina

Guglielmo Cavallo (Università di Roma I "La Sapienza"), Jukka Korpela (Joensuun yliopisto), Jacques Schamp (Université de Fribourg)

Lisätiedot ja ohjelma: <http://www.cc.jyu.fi/~congres>

MUITA TAPAHTUMIA:**Kollokvio keskiajan mystiikasta**22.-23.5.2003, **Helsinki**

Järjestäjä: Helsingin yliopiston Kirkkohistorian laitos ja Turun yliopiston Historian laitos.

Mysticism and Religious Creativity**Lisätiedot: <http://users.utu.fi/merihe/colloquium.html>
tai Meri.Heinonen@utu.fi****Kansainvälinen symposium**30.05.-02.06. 2003 **Nürnberg**

aiheesta

"Der Beitrag der byzantinischen Gelehrten zur abendländischen Renaissance des 14. und 15. Jahrhunderts".

Järjestäjä: Europäisches Zentrum für wissenschaftliche, ökumenische und kulturelle Zusammenarbeit.

Tiedustelut ja ilmoittautumiset
prof. Evangelos Konstantinou
euro.initiative@web.de
fax +49 931 15678
puh +49 931 16929/ +49 031 275210**Muista kansainvälisistä bysantintutkimuksen alan
tapahtumista saat tietoa osoitteista:**www.byzconf.org/www.byzantium.ac.uk/index.htm (= "Englannin BTS" eli The Society for the Promotion of Byzantine Studies, SPBS)Ks. myös Paul Halsallin saitti Byzans in Internet:
<http://www.fordham.edu/halsall/byzantium/>

KERKOPORTA – ja mitä tapahtuikaan 550 vuotta sitten

Mika Hakkarainen

Aamuyöllä 29. toukokuuta noin klo 1.30 sulttaani Muhammed komensi joukkonsa mitä ilmeisemmin viimeiseen yritykseen vallata Konstantinopoli. Piiritys oli kestänyt jo viikkoa vajaa kaksi kuukautta, valtavasta ylivoimasta huolimatta ilman tulosta; kaupunkia puolusti vajaa 8 000 ammattisotilasta noin 80 000 piirittäjää vastaan. Sulttaanin neuvonantajat olivat kehoittaneet häntä jo luovuttamaan, mutta Muhammed päätti yrittää vielä kerran.

Muurien heikoin kohta oli Lykos-joen laaksossa, ja sinne turkkilaiset kohdistivat päähyökkäyksensä Pyhän Romanoksen portin kohdalle. Neljän tunnin taistelujen jälkeen alkoi vaikuttaa siltä, että kolmena aaltona seurannut hyökkäys oltiin torjumassa, mutta onni ei ollut enää puolustajien kanssa. Se mikä oli ratkaisevinta, ei ole enää selvitetävissä, mutta kaksi tapahtumaa lienevät olleet fataaleimpia.

Lykos-joen laakson pohjoispuolella Theodosiuksen muuri teki ulokkeen länteen. Muurin kulmassa oli pieni huomaamaton portti nimeltään Kerkoporta, jota muurin osaa puolustavat genovalaiset palkkasoturit olivat käyttäneet rynnäköportina. Hämärän peittoon jäänee syy sille, miksi se oli auki aamuyöllä. Genovalaiset olivat saattaneet unohtaa sulkea sen vetäytyttyään viimeisimmästä uloshyökkäyksestään, mutta ammattisotilaille sellaista tuskin tapahtui. Ilkeät kielet kertovat, että portti avattiin ja avaaja olisi ollut kreikkalainen. Petoksen takana olisi ollut korkea virkamies Lukas Notaras ja hänen ympärilleen ryhmittynyt keisari Konstantinos IX:n vastainen oppositio, joka olisi nähnyt kaupungin herrana mieluummin sulttaanin kuin liiton Rooman paavin kanssa tehneen keisarin. Oli syy mikä tahansa, portti oli auki.

Sisään pääsi esteettä joukko janitsaareja, jotka miehittivät vieressä olleen tornin ja osan muuria. Kun genovalaiset havaitsivat tapahtuneen, he onnistuivat vastahyökkäyksellä saamaan portin haltuunsa ja sulkemaan sen. Torniin jäi kuitenkin joitakin janitsaareja, jotka olisivat olleet helposti eliminoitavissa, jollei samalla hetkellä olisi sattunut toinen onneton tapahtuma.

Alempana Pyhän Romanoksen portin luona, jonne päähyökkäys oli kohdistunut, puolustusta johtanut Giovanni Giustiniani haavoittuu vaikeasti ja joutuu vetäytymään muurilta. Tämä aiheuttaa hämmennystä Giustinianin omissa italialaisissa joukoissa, jotka alkavat seurata päällikköään. Puolustajien hämminki huomataan turkkilaisten puolella ja uusi rynnäkkö puhalletaan käyntiin. Samalla aamunkajossa huomataan pohjoisempana Kerkoportalla torniin päässeiden turkkilaisten nostaneen sulttaanin lipun salkoon: puolustajien henkinen selkäranka murtuu, Romanoksen portilla ryntäävät janitsaarit pääsevät muurille ja kaupunkiin. Puolustus murtuu ja alkaa pako kohti keskustaa ja satamia. Polis on menetetty.

Konstantinopolin piiritykseen liittyvät tapahtumat ovat sangen yksityiskohtaisesti rekonstruoitavissa, sillä käytössämme on useita silminnäkijäkertomuksia, niin puolustajien kuin piirittäjien näkökulmasta. Nämä on prof. Agostino Pertusi koonnut ja editoinut teoksessa *La caduta di Costantinopoli: le testimonianze dei contemporanei*. Milano 1990. Hyvin elävän ja luettavan kertomuksen tapahtumasta on koonnut historioitsija Steven Runciman, *The Fall of Constantinople 1453*. Cambridge 1965.

Kaunokirjallisuuden saralla on muistettava Mika Waltarin *Johannes Angelos*. Romaani on erinomainen esimerkki Waltarin taidokkaasta historiallisten lähteiden käytöstä ja hänen taidostaan fiktion rakentamisessa historiallisten tapahtumien sisään. Nyt on taas aika lukea se: 29.5.2003 tulee kuluneeksi 550 vuotta Konstantinopolin valtaukselta.

FILOGELOS – IKIVANHOJA VITSEJÄ

Vesa Vahtikari

Vitsit ovat huvittavia tarinoita, jotka kiertävät ihmiseltä toiselle sosiaalisen kanssakäymisen yhteydessä. Tässä mielessä ne ovat osa kansanperinnettä. Mutta kun joku ihminen kerää joukon erilaisia vitsejä samoihin kansiin, syntyy kirjallisuutta. *Filogelos* (kr. = *naurun ystävä*) on juuri tällainen kirjallinen vitsikokoelma. Se on samalla myös ainoa antiikista jälkipolville säilynyt vitsikokoelma.

Uusimman edition (Dawe 2000) mukaan *Filogelos* sisältää 265 vitsiä, jotka on jaettu alaluokkiin seuraavasti: skholastikokset (ei väliotsikkoo), saitureista, abderalaiset, sidonilaiset, irvileuat, kymeläiset, ärmätit, lahjattomat, pelkurit, vätykset, ilkeämieliset, pelkurit, ahmatit, juopot, löyhkähenget, himokkaista naisista, naistenvihaajamiehistä ja ahmatista.

Jo väliotsikoista huomaa, ettei kokoelma ole kovin viimeistelty. Jotkut väliotsikot (esim. pelkurit ja ahmateista) eivät ole aivan loogisia tai oikealla paikallaan. Väliotsikon alla saattaa myös esiintyä sen ilmaiseman vitsilajin ulkopuolisia vitsejä. Lisäksi väliotsikointi heittää eri käsikirjoitusten välillä ja jotkut vitsit esiintyvät kokoelmassa kaksi kertaa, tosin hieman eri muodossa. Näin kokoelma sisältääkin itse asiassa 250 (eikä 265) eri vitsiä. Nämä epäloogisuudet on yleensä selitetty sillä, että kokoelmalla on ollut kaksi eri kirjoittajaa.

1000 - 1500 -luvulta peräisin olevissa käsikirjoituksissa kokoelman kirjoittajiksi mainitaan henkilöt nimeltä Hierokles ja Filagrios. Ennen näiden käsikirjoitusten löytymistä tiedettiin 28 *Filogelos*-kokoelman vitsiä. Ne oli liitetty 1000-luvun käsikirjoitukseen, joka sisälsi filosofi Hierokleen teoksen *Kommentaari Pythagoraan kultaisiin sanoihin*. Tutkijat eivät kuitenkaan yleisesti pidä filosofi Hieroklesta ja vitsien kirjoittaja Hieroklesta samana henkilönä. Filagrioksen nimi on yhtä ongelmallinen. Vuosien 260-527 jKr. väliltä tiedetään ainakin 12 eri Filagrios-nimistä henkilöä, mutta ketään heistä ei varmuudella voi liittää *Filogelos*-kokoelmaan.

Onkin todennäköistä, että joku anonyymi kolmas henkilö on yhdistänyt Hierokleen ja Filagrioksen kokoelmat yhdeksi kokoelmaksi ja antanut sille nimen *Filogelos*. Erään Filistionin, joka kirjoitti miimejä Augustuksen aikoihin, tiedetään kirjoittaneen teoksen nimeltä *Filogelos*. Filistionin elämästä ei kuitenkaan tiedetä paljoakaan, eikä voida varmuudella sanoa, onko hänen *Filogeloksellaan* mitään tekemistä meille säilyneen kokoelman kanssa.

Koska emme varmuudella tiedä vitsien kirjoittajia emmekä myöskään heidän elinvuotiaan – edes vuosisadan tarkkuudella – meidän on yritettävä ajoittaa kokoelma vitsien tekstinsisäisten vihjeiden perusteella. Kokoelman ainoa varma ja tarkka päivämäärä mainitaan vitsissä numero 62.

Skholastikos oli seuraamassa Rooman tuhatvuotisjuhlien kunniaksi järjestettyjä urheilukisoja. Hän näki häviötään itkevän urheilijan.

– Älä sure, skholastikos lohdutti, – seuraavissa tuhatvuotiskisoissa voit varmast.

Rooman kaupungin tuhatvuotisjuhlia vietettiin 21. huhtikuuta vuonna 248 jKr., joten nykyisessä muodossaan vitsikokoelma ei voi olla kolmannen vuosisadan puolta väliä vanhempi. Muutamat latinismit ja kristilliset sanat kuitenkin viittaavat jopa paljon myöhempäänkin aikaan, aina Bysanttiin saakka. Vitsien sisällöstäkään ei ole paljoa apua niiden ajoittamisessa. Vitseissä on vain vähän henkilöiden nimiä ja nekin ovat yleensä muusta kirjallisuudesta tuttuja, esimerkiksi vitsin 102 Demeas on tuttu nimi jo komediasta. Vitsissä 73 mainitaan Scribonian hautamuistomerkki. Keisari Augustuksen ensimmäinen vaimo oli Scribonia. Vaikka vitsin Scribonia olisi juuri Augustuksen vaimo (josta Augustus erosi), ei se silti todistaisi mitään vitsin syntyhetkestä, sillä hautamuistomerkistä voi vitsailla niin kauan kuin se on pystyssä – ja vielä pitkään sen jälkeenkin.

On todennäköisempää, että *Filogelos* sisältää vitsejä eri vuosisadolta, kuin että se olisi kokoelma vaikkapa vain 300-luvulla liikkuneista vitseistä. Vanhoihin vitsikirjoihin on luultavasti lisälty (tai päivitetty vanhoja) vitsejä ja niistä poistettu vitsejä aika ajoin. *Filogeloksen* voi hyvin väljästi ajoittaa vaikkapa välille 200-600 jKr. – tai ehkä on parempi vain todeta sen olevan myöhäisantiikin ajalta.

Antiikin vitsikokoelmat

Plautus (n. 250-184 eKr.) viittaa kahdessa näytelmässään henkilöön, jolla on vitsikirjoja kotonaan. *Persialaisessa* Saturio kehuskelee omistavansa kirstullisen vitsikirjoja ja *Stichuksessa* Gelasimus rientää kotiin vitsikirjojensa luo voidakseen viihdyttää vieraita illallisella. Koska Plautus kopioi vanhoja kreikkalaisia näytelmiä, on vitsikirjoja täytynyt ollut kierrossa Kreikassa jo 300-luvulla eKr. Plautuksen näytelmien vitsikirjat eivät kuitenkaan välttämättä ole samanlaisia vitsikirjoja kuin *Filogelos*. Plautus voi viitata myös erilaisiin kokoelmiin anekdootteja, sukkeluuksia tai yhteen henkilöön keskittyviä henkilökaskuja. *Filogeloksen* voi kuitenkin ajatella olleen jonkinlainen vitsivarasto, josta luettuja vitsejä on kerrottu illallisilla tai juomingeissa.

Osa *Filogeloksen* vitseistä on samoja kuin Plutarkhoksella, Cicerolla, Velleius Paterculuksella tai Suetoniuksella – eli ne on mahdollisesti otettu muusta kirjallisuudesta. Vitsejä ja sukkeluuksia siis harrastettiin ahkerasti antiikin aikana. Aleksanteri Suuren isän, Makedonian kuningas Filippos II:n, kerrotaan maksaneen vitsikokoelmasta huomattavan summan rahaa ja keisari Augustuksen opettajan Melissoksen väitetään omistaneen 150 vitsikirjaa. Vitsikokoelmat eivät kuitenkaan olleet pelkästään pakanoiden monopoli – erään piispa Sisinniuksen nimiin pannaan kokoelma teologisia vitsejä.

Vitsien yleensä omassa ajassaan kiinni olevasta luonteesta huolimatta monet *Filogeloksen* vitsit ovat varsin ajattomia ja niitä kuulee tai voi lukea eri lehdistä vielä nykypäivänäkin. Osa vitseistä toimisi aivan hyvin, jos niihin vaihtaisi sanan blondi, basisti, hölmöläinen, laihialainen, Uppsalan ekonomi tai vaikkapa Pikku-Kalle. Esimerkkeinä voi mainita vitsin numero 148 (johon palaan vielä artikkelini loppuksi).

Lörpöttelevä parturi kysyi irvileualta:

– *Kuinka leikkaan sinut?*

Irvileuka vastasi:

– *Olemalla hiljaa!*

Vitsit myös paljastavat rivien välissä yllättävän paljon oikeita ja todellisia asioita siitä yhteiskunnasta ja kulttuurista, josta ne ovat peräisin. Vitsejä väännetään (ja on aina väännetty) arkisista ja kaikille tutuista asioista – muuten ne eivät naurattaisi ketään. *Filogelos*-kokoelmassa on monta vitsiä, joissa laiva ajaa karille tai on vaarassa joutua merihätään. Monessa vitsissä myös sairastetaan vakavasti tai haudataan kuollutta lasta. Vitsien henkilöt taas puolestaan hakevat helpotusta vaivaihiinsa kaikenlaisilta ennustelijoilta ja puoskareilta. Lisäksi vitseissä mm. kuritetaan orjia ruumiillisesti ja valmistetaan erilaisia ruokia. Esimerkkinä olkoon vitsi numero 103:

Skholastikos keskusteli kahden ystävänsä kanssa. Ensimmäinen ystävä oli sitä mieltä, ettei ole oikein teurastaa lammasta, koska siltä saa maitoa ja villoja. Toinen ystävä sanoi puolestaan, ettei myöskään sovi tappaa lehmää, koska siltä saa maitoa ja se vetää auraa. Skholastikos totesi siihen, ettei ole oikein tappaa sikaakaan, koska siltä saa maksan, utareet ja kohdun.

Edellisestä vitsistä voi varovasti lukea rivien välistä, että antiikin aikaan syötiin kotieläinten sisäelimiä ja että ne ehkä olivat jopa joidenkin ihmisten herkkuruokaa. Rivien välistä lukemisessa täytyy kuitenkin olla varovainen. Vitsit eivät sinällään todista täysin varmasti yhtään mitään, koska useimpia vitsejä ei voida ajoittaa ja koska vitsit yleensä muuttuvat hieman joka kerta, kun ne kerrotaan.

Vitsien kääntämisen vaikeudesta

Kun kääntää vanhoja vitsejä toisesta kulttuurista ja toiselta aikakaudelta toiselle kielelle, kohtaa monenlaisia haasteita – varsinkin jos haluaa säilyttää vitsit sellaisina, että ne yhä naurattavat lukijaa.

Melkein puolessa kokoelman vitseistä esiintyy ihmistyyppi nimeltä skholastikos, jolle sanakirja (LSJ) antaa määritelmät: I. *inclined to ease, enjoying leisure*, II. 1. *devoting one's leisure to learning, learned man, scholar*, 2. *academic, theoretical*, 3. *freq. in bad sense, pedant, learned simpleton*, III. *advocate, legal adviser*, esp. *public advocate*, Lat. *defensor civitatis*.

Sanaa skolastikko ei käänöksissä voinut käyttää, sillä se olisi vienyt lukijan harhaan (nykysuomen käsikirja antaa: *skolas/tiikka* kristinuskon ja kreikkal. filosofian yhdistymisestä syntynyt tiede. *-tikko* skolastiikan harrastaja). Mielessä kävi myös monia muita käänösehdotuksia, mutta lopulta neuvotteluissa *Ikivanhan* muiden kääntäjien ja kustannustoimittajan kanssa päätettiin jättää koko termi kääntämättä. Nyt jälkikäteen sitä voi pitää oikeaan osuneena ratkaisuna.

Muutamassa kokoelman vitsissä pilkataan ihmistä, jolla on tauti tai vamma nimeltä κήλη jolle sanakirja (LSJ) antaa käännökset: *tumour*; esp. *rupture, hernia*, 2. *hump on a buffalo's back*. Vitsistä riippuen käytin joko käännöstä tyrä tai (erään lääkärikirjan mukaan) vesipöhö. Esimerkeiksi otan vitsit 118 ja 262:

Abderalainen näki vesipöhöä potevan miehen virtsaamassa. Hän tokaisi:

– Tuo nyt voi kusta vaikka iltaan asti, eikä silti saa itseään tyhjennetyksi.

Irvileuka oli matkalla ja sai tyrän. Hänen palatessaan takaisin vaimo kysyi häneltä, mitä hän toi tuliaisiksi.

Irvileuka vastasi:

– Sinulle, en tuonut mitään, mutta omille reisilleni toin tyynyn.

Ainakaan edellä mainituista vitseistä ensimmäinen ei naurattaisi ketään, jos mies olisi potanut tyrää. Joskus on siis pakko kääntää sama sana eri tavalla. Joissain *Filogeloksen* vitseissä taas naurun aihe revitään sanojen kaksoismerkityksistä ja niiden väärin ymmärtämisestä, kuten esimerkiksi vitsissä 234:

Mies, jolla oli pahanhajuinen hengitys, kysyi vaimoltaan:

– Miksi sinä vihaat minua?

Vaimo vastasi:

– Koska sinä rakastat minua.

Tämä vitsi oli pakko varustaa *Ikivanhaan* selityksellä, että kreikan kielessä sama verbi (φιλείν) merkitsee sekä suutelemista että rakastamista.

Loppuvitsit

Jotkut *Filogeloksen* vitseistä ovat selvästi keskeneräisiä kokoelman eri elementeistä koottuja kyhäelmiä. Esimerkkinä voidaan pitää vitsiä numero 116:

Abderalainen eunukki oli epäonninen ja sai tyrän.

Tämä vitsi on niin huono, että se pitäisi kirjoittaa kokonaan uudestaan ja vaihtaa samalla sekä vitsin henkilö että tapahtumat. Silloin se ei tietenkään enää olisi sama vitsi. Osa *Filogeloksen* vitseistä on kuitenkin kiertänyt maailmaa jo melkein kaksi tuhatta vuotta ja silti ne ovat pysyneet samoina tai ainakin samoiksi tunnistavina vitseinä. (Nyt kehotan lukijaa palauttamaan mieleen edellä esitetyn parturi-vitsin.) Vitseistä kertovaa kirjoitusta ei ole hyvä päättää huonoon vitsiin, joten loppuvitsin esittää ekaluokkalainen Tommi Pohjalainen (Helsingin Luokanopettajat ry:n julkaisemassa *Kevätpörriäisessä*):

Kun Pikku-Kalle meni parturiin parturinmies kysyi: miten haluaisit sen? Ilmaiseksi.

Kirjoitus perustuu Bysantin tutkimuksen seuran seminaarissa 25.4.2002 pidettyyn esitelmään.

KIRJALLISUUTTA

BALDWIN, B. 1983: *The Philogelos or Laughter-lover*. Amsterdam (London Studies in Classical Philology 10).

DAWE, R. D. 2000: *Philogelos*. Leipzig. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

HANSEN, W. 1998: 'Jokes'. *Anthology of Ancient Greek Popular Literature*. (toim.) W. Hansen. 272-282. Bloomington-Indianapolis.

KIVIMÄKI, A. & VAHTIKARI, V. & VESTERINEN, S. 2002: *Ikivanha. Antiikin vitsejä ja sukkeluuksia*. Helsinki.

LSJ = LIDDELL, H. G., SCOTT, R., JONES, H. S., MCKENZIE, R. 1996: *A Greek-English Lexikon*. Oxford.

POHJALAINEN, T. 2002: 'Vitsi'. *Kevätpörriäinen*. (toim.) L. Vasamies. Helsinki.

RAPP, A. 1951: 'A Greek "Joe Miller"'. *The Classical Journal* 46. 286-290, 318.

THIELFELDER, A. 1968: *Philogelos der Lachfreund*. München.

Parva Litteraria Byzantina

Osa 3: KATOMYOMAKHIA – kissa vs. hiiret

Tua Korhonen

Katomyomakhia kertoo siitä, kuinka hiiret käyvät yhteiseen taistoon kissaa vastaan. Tekstiä (384 säettä) pidetään 1100-luvulla eläneen monipuolisen kirjailijan Theodoros Prodromoksen kirjoittamana – näin myös John Haldon artikkelissaan Bysantin huumorista uusimmassa *Acta Byzantina Fennicassa*. Hovirunoilija Prodromos sepitti epideiktistä runoutta, satiireja, filosofisia ja teologisia tekstejä. Hänen nimiinsä on attribuoitu myös dialogi *Hiiren arvoitukset*, jossa hiiri on syöpöttelevän munkin pilakuva.

Antiikin kreikan kissaa merkitsevän ἄλοπος-sanan sijasta *Katomyomakhia*ssä käytetään latinan *catta*-sanasta lainattua κάτα-sanaa (nykykreikassa γάτα). Joissakin käsikirjoituksissa teoksen nimenä on *Galeomyomakhia*, so. kissa on vaihtunut näädäksi. Sekä kissaa että kesytettyä näättä pidettiin kotieläiminä, joiden tehtävänä oli surmata hiiret – niitä pidettiin jotenkin samantyyppisinä eläiminä. Aisopoksen korpukseen kuuluu tarina hiirten ja näätien välisestä taistelusta (Μύες καὶ γαλαί, n:o 165 Perry), joka on toiminut *Katomyomakhian* esikuvana. Faabelissa hiiriarmeijan kenraaleille käy turhamaisuuden vuoksi huonosti: ne joutuvat näädän saaliiksi.

Tekstin vielä ilmeisempi esikuva on homeeriseen korpukseen kuuluva *Batrakhomyomakhia* eli sammakkojen ja hiirten taistelu, joka satirisoi homeerisen maailman soturi-ihanteita. *Katomyomakhia*ssa viitataan *Batrakhomyomakhiaan*, molemmissa esiintyy samanniminen hiiri (“Leivänmurujenastaja”) ja koomisuus perustuu kummassakin sotakuvauksessa siihen, että pienet, tunnetusti arat hiiret puhuvat suurisuisesti rohkeudestaan. (C.S. Lewisin Narnia-kirjojen lukijalle tulee väistämättä mieleen unohtumaton Reepicheep the Mouse.)

Sammakkojen ja hiirten taistelun syynä on onnettomuus: sammakkojen kuningas kutsuu hiiren (mainitun Leivänmurujenastajan) vieraakseen. Sammakkokuningas on kuljettamassa hiirtä selässään lammen yli, mutta pelästyy

vesikäärmettä ja sukeltaa; hiiri hukkuu. Silloin hiiret julistavat sodan kostaakseen Leivänmurujen nastajan kuoleman. Hiiret ovat aluksi voitolla, kunnes Zeus puuttuu peliin ja lähettää rapuja, jotka napsivat hiirten häntiä poikki.

Katomyomakhia ei puolestaan ole pienoiseepos, vaan tragediaparodia, joka jäljittelee varsinkin Euripideen *Elektraa* ja Sofokleen *Antigonea*, jopa ns. centon tapaan eli lainaten näistä tragedioista lähes kokonaisia säkeitä. Teksti alkaa johtajahiiri Kreilloksen (eli Ahmatin) havahtumisesta hiirten viettämään väärään elämäntapaan (1-13):

Miksi me urhot näin kauan
 olemme pysytelleet pesässämme
 kauhua tuntien ja pelosta väristen
 miksi olemme viettäneet elämämme sisällä,
 uskaltamatta edes kurkistaa pesästä ulos?
 Emmekö olekin sääliittäviä pelossamme,
 kun oleskelemme pimeässä hiirenkolossa
 kuin vangit?
 Meille vuodenajat ovat kuin
 vain yksi pitkä pimeä yö tai kuoleman varjo.
 Ehkä elämme kuin tarinan kimmeriläiset,
 Mustan meren hallitsijat, jotka viettivät puolen vuotta lähes sokeina
 pimeässä usvassa?

Avausrepliikestä on jo pääteltävissä tulevan hyökkäystaistelun syy: hiiret haluavat päästä kissan muodostamasta masentavasta uhasta, elää ilman pelkoa pellolla vapaan tai vaan alla. Ensin Kreilloksen pitää taivuttaa urhein soturinsa Tyrokleptes (Juustovaras) puolelleen (1-124). Ilmenee, että taistelu olisi myös kostonota: kissa on surmannut Kreilloksen tyttären Lamppuöljylläherkuttelijan ja Tyroklepteen kaksi poikasta. Kun Tyrokleptes ei siltikään raaskisi jättää “elämän loistavaa kilpakenttää ja tulla peiteteksi pimeään hautaan” (55-56), Kreillos viittaa muinaisiin kirjoituksiin, joiden mukaan rakkaitten puolesta on kunniakasta kuolla. Hän kertoo myös näkemästään unesta, jossa Zeus on ilmoittanut hänen saavan suuren valtakunnan haltuunsa.

Seuraavassa kohtauksessa (125-184) Kreillos puhuu “satraapeilleen”, kertoo uudesta soturikoulutuksesta, joka takaa hiiriarmeijalle menestyksen. Hän

mainitsee (pakana)kansat (ἔθνη), jotka hiiret ovat jo alistaneet valtaansa. Kuoro, joka muodostuu Kreilloksen puolison palvelusneitohiiristä, kuitenkin valittaa tulevan sodan kauhuja. Nämä mielenilmaukset rauhan puolesta jäävät tuloksettomiksi. Ennen taistelua Kreillos uhraa olympolaisille jumalille, joiden joukossa ovat myös Pan, Leto ja Persefone (185-209).

Loppuosassa (210-383) näyttämöllä ovat vain Kreilloksen puoliso ja kuoro sekä lähetti kahteen otteeseen kertomassa taistelun kulusta. Kissa, jota nimitetään kaikkiruokaiseksi tai kaikensyöjäksi (πανφάγος), esiintyy runoelmassa vain hiirten puheissa.

Kreilloksen puoliso suree kohtaloaan: hän ei usko voittoon ja pelkää, että siellä missä hän on ollut valtiatar (hiirenpesässä), hän tulee lapsineen olemaan orjana. Kuoron mukaan orjuudesta ei kuitenkaan ole pelkoa. Kissasta tulee kaikkien hauta. Näin käy Kreilloksen pojallekin: lähetti ilmoittaa poikasen kaatuneen ja kissan välittömästi syöneen sen. Kuoro pyrkii hillitsemään hiirivaltiattaren lohdutonta surua, jonka hän uhkaa päättävän vain itsemurhaan. Tässä kohtauksessa *Katomyomakhia* ei ole (ainakaan minulle) enää tragediaparodiaa, vaan välittää emon syvän surun poikasen kuoleman vuoksi.

Onneksi lähetti saapuu uudelleen, tällä kertaa "loistavin kasvoin" ilmoittamaan, että kissa on kuollut linnan kattohirren pudottua sen päälle. Hiirten uskomaton voitto lievittää emon tuntemaa tuskaa. Vaikka taistelun tulos ei siis ollut hiirten omaa ansioita, jo hyökkäys sinänsä oli osoitus urheudesta – tai koomisesta uhkarohkeudesta.

Tekstistä on säilynyt useita käsikirjoituksia, yksi niistä suomalaisten tutkimassa Aleksandrian patriarkaatin kirjastossa. *Katomyomakhia* oli ensimmäisiä Venetsian Aldus Manutiuksen kirjapainon tuotteita (nimellä *Galeomyomakhia*). Myöhemmin se ilmestyi teoksissa, joissa pääteksleinä oli Aisoposta ja *Batrakhomyomakhia* (kuten Baselissa 1518 ja Leidenissa 1551). Sitä pidettiin sopivana tekstinä nuorille. Johannes Froben, Baselin edition julkaisija, esitteli sen tragediana.

Herbert Hunger on julkaissut tekstistä kriittisen edition käännöksineen, jossa hän esittelee myös tekstin lähteitä. Ilmeisesti hänen saksannoksensa vaikutuksesta johtajahiiri Kreillos – varsinkin kohtauksessa, jossa hän innostaa upseereitaan sotaan – assosioituu mielessäni eräaseen toiseen viiksekkääseen kasvissyöjään, *Führeriin*, joka myös oli huolissaan kansansa elintilasta.

Lähteitä:

Hunger, H. (1968) *Der byzantinische Katz-Mäuse-Krieg*. Wien & Köln.

Ashmead, A.H. & Edlund-Berry, I. (1998) Tama och vilda katter i antikens Grekland och Italien. – *Medusa* 2-3, 44-49.

Perry, B.E.(1952) *Aesopica*, Urbana.

Kissojen (vai näätien?) ja hiirten sota.

Osa 1100-luvun freskosta Pürggin Johannes-kappelissa
Steiermarkissa Itävallassa.

Piirros kuvan mukaan, joka teoksessa:
Hunger, H. (1968) Der byzantinische
Katz-Mäuse-Krieg. Wien & Köln.

Bysantin tutkimuksen seura
Sällskapet för Bysantinsk Forskning

Tieteidentalo
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2003

puheenjohtaja Matti Kotiranta
sihteeri Sanna Kittelä
varapuheenjohtaja Martti Leiwo
taloudenhoitaja Tuula Majurinen
Jeanette Lindblom
Renè Gothoni
Mika Hakkarainen
Jukka Korpela

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet. Jäsenmaksu 13 Euroa (opiskelijat 6 Euroa) maksetaan seuran tilille Merita 157230-27391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen bts@pro.tsv.fi.